Het Romeinse leger in Nederland

Het leven in een Romeins legerkamp

Korte lesomschrijving In deze les maken leerlingen kennis met het legerkamp Noviomagus door een plattegrond te maken. Daarnaast breiden ze hun kennis uit over de Romeinse Limes en het leven in een Romeins legerkamp. De leerlingen beschikken over negen bronnen om de opdrachten uit te voeren.

Titel Het Romeinse leger in Nederland	**Vak/leergebied** geschiedenis, aardrijkskunde
Canonvenster De Romeinse Limes	
Tijdvak 2 Tijd van Grieken en Romeinen	
Doelgroep onderbouw vmbo	**Tijd/duur** 3 lesuren van 50 minuten
Groeperingsvorm drietallen en klassikaal	

Leerdoelen

- De leerling kan de loop van de Romeinse Limes beschrijven.
- De leerling kan het belangrijkste doel van de Romeinse Limes noemen.
- De leerling kan bronnen raadplegen en de informatie uit deze bronnen gebruiken voor het beantwoorden van vragen.

Benodigde voorkennis

-

Randvoorwaarden

internet

Beoordeling

-

Lesactiviteiten

Activiteit 1: introductie van de Romeinse Limes

De docent introduceert de Romeinse Limes en vertelt in grote lijnen hoe groot het Romeinse Rijk was en hoe de grens in de Nederlanden liep. Zie ook *Achtergrondinformatie voor de docent*.

Activiteit 2: opdrachten

De leerlingen lezen de bronnen en maken opdrachten 1 tot en met 3. In opdracht 1 en 2 maken twee leerlingen (leerling 1 en 2) een plattegrond van het Romeinse legerkamp Noviomagus op basis van negen bronnen. In opdracht 3 schrijft één leerling (leerling 3) een achtergrondverhaal over de Limes en de legerkampen. Ook bij deze opdracht maakt de leerling gebruik van de bronnen 1 tot en met 9.

Activiteit 3: nabespreking en evaluatie

In opdracht 4 presenteren de drietallen de plattegrond en vertellen ze over extra informatie die ze hebben gevonden.

Bijlagen

- Werkblad Het Romeinse leger in Nederland
- Bronnenblad Het Romeinse leger in Nederland
- Achtergrondinformatie voor de docent

Werkblad Het Romeinse leger in Nederland

De geschiedenis van de Limes in ons gebied begint in 57 voor Christus, als de troepen van de Romeinse legerleider Caesar voor het eerst de Lage Landen - het huidige Nederland - bereiken.
In deze les maak je een plattegrond en geven jullie achtergrondinformatie over de Romeinse Limes in Nederland. Dat gaan jullie in drietallen doen. Verdeel de taken als volgt:

- twee leerlingen maken samen opdracht 1 en 2,
- de derde leerling maakt opdracht 3.

Opdracht 1 Hoofd- en deelvragen

Lees de bronnen 1 tot en met 9. Vul daarna het schema in.

Hoofdvraag	Hoe zag het Romeinse legerkamp Noviomagus eruit?

Naam leerling 1	
Deelvraag 1	Hoe zag het legerkamp er binnen de muren uit?
Gebruikte bronnen	
Belangrijkste info in steekwoorden	

Naam leerling 2	
Deelvraag 2	Hoe zag de verdediging van het kamp eruit?
Gebruikte bronnen	
Belangrijkste info in steekwoorden	

Opdracht 2 Maak een plattegrond

Maak een plattegrond van het Romeinse legerkamp Noviomagus met behulp van de informatie uit opdracht 1. Doe dat zo:

- Maak eerst een schets van het legerkamp.
- Teken eerst de Via Paraetria. Deze weg liep van noord naar zuid.
- Teken dan Via Principalis. Deze weg liep van oost naar west.
- Maak daarna de echte tekening op A3-formaat (dat zijn twee A4'tjes).
- Voeg illustraties van een Romeins legerkamp toe om het zo echt mogelijk te maken.

Opdracht 3 Schrijf een achtergrondverhaal

Schrijf een achtergrondverhaal over de Romeinse Limes met behulp van de volgende bronnen:

- bron 1 tot en met 9
- http://www.archeos.nl: klik op **Romeinse tijd**. Je krijgt een aantal onderwerpen te zien, zoals Godsdienst, Limes, Romeins geld, Romeinse leger. Maak een keuze.
- http://www.limes.nl/locaties.html
- http://www.surfspin.nl/noviomagus.html
- https://www.canonvannederland.nl/nl/romeinselimes

Beantwoord in dit verhaal in ieder geval de volgende vragen:

- Hoe liep de grens in Nederland?
- Hoe was de verdediging langs de grens?
- Waarom was deze grens zo belangrijk?
- …

Opdracht 4 Presenteer

Presenteer als drietal de plattegrond en vertel weetjes en andere interessante info over het leven van de Romeinen in Nederland.

Bronnenblad Het Romeinse leger in Nederland

Bron 1 De Romeinse grens in Nederland

De Rijn is de grens
Tweeduizend jaar geleden liep de grens van het reusachtige Romeinse rijk dwars door de Lage Landen. De Rijn, die van Xanten via Utrecht en Alphen aan den Rijn naar Katwijk stroomde, vormde de Limes, zoals het Latijnse woord voor grens luidt. Ten noorden van de rivier begon in de ogen van de Romeinen de onbeschaafde wereld. Daar woonden Germaanse en Keltische stammen, waaronder de Friezen en de Saksen. De Rijn was niet alleen de grens, maar ook een belangrijke transportlijn voor de Romeinen. Voorraden werden per boot aan- en afgevoerd.

Verdediging
Langs de Rijn lieten de Romeinen op regelmatige afstand van elkaar wachtposten en legerkampen bouwen om hun gebied te verdedigen tegen vijandelijke invallen uit het noorden. De meeste van die kampen waren geschikt voor een paar honderd militairen, maar in de buurt van Nijmegen was een kamp dat twee legioenen van zesduizend man kon herbergen. De aanwezigheid van die goed geoefende Romeinse soldaten, met hun rokken, blinkende helmen, schilden en zwaarden moet grote indruk hebben gemaakt op de plaatselijke bevolking.

Wegen, bruggen en mijlpalen
De Romeinen legden wegen en bruggen aan voor de verplaatsing van hun legers. De wegen werden ook gebruikt voor de handel. Soldaten te paard konden snel berichten doorgeven van de ene plaats naar de andere. In Nederland liep zo'n weg van Nijmegen naar de forten bij Valkenburg en Katwijk aan de kust. Langs deze weg plaatsten de Romeinen mijlpalen, met daarop de vermelding van de afstand naar het volgende legerkamp.

Bron 2 Afbeelding Romeinse legerplaats bij Valkenburg in Zuid-Holland

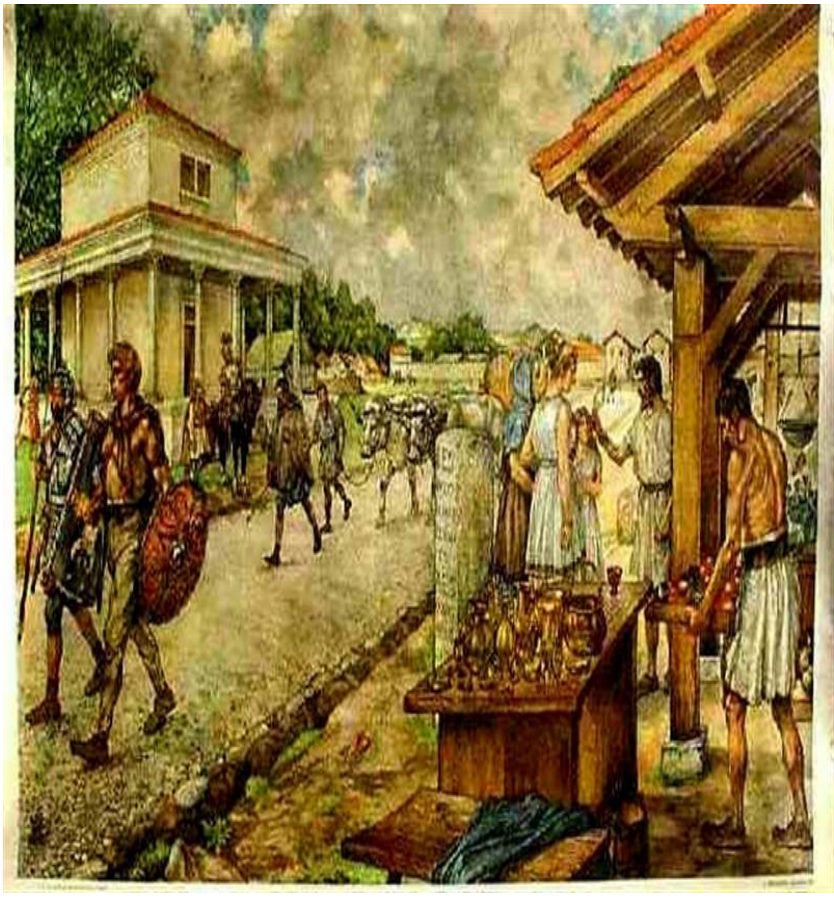

Bron 3 Bataven

Ten zuiden van de grens – dus op Romeins grondgebied – woonden onder meer de Bataven. Zij leefden in vrede met de Romeinen, en veel Bataven dienden in het Romeinse leger. Maar in 69 na Christus kwamen zij in opstand tegen de Romeinen. De opstand werd geleid door Julius Civilis, een Bataaf. Hij had al 25 jaar gediend in het leger van de Romeinen. Even leek het erop dat de opstand succes zou hebben, maar na een paar maanden werden de Bataven alsnog door de Romeinen verslagen. Julius Civilis had niets bereikt.

Bron 4 Wat is de Limes?

De Limeszone is de grens van het voormalige Romeinse Rijk. Limes is Latijn voor *grens* en *pad*.
Het Nederlandse deel loopt langs de Rijn en de kust. De grens was versterkt met forten en andere verdedigingswerken. Veel van die versterkingen langs de rivier zijn verloren gegaan. Maar de Limes is meer dan een grenslijn met wachttorens en Castella. Het Nederlandse deel van de Limes was ook een gebied waar Romeinen en bijvoorbeeld Bataven handel met elkaar dreven. Zie voor meer informatie bijvoorbeeld ook bron 2.

Bron 5 Wachttorens

Wachttorens
Vanuit een wachttoren konden de Romeinse soldaten de omgeving van de Limes goed controleren. Een wachttoren had twee of drie verdiepingen. Vanuit een wachttoren was het mogelijk een gebied van zo'n 1 tot 1,5 kilometer in de omtrek te observeren.
Om een goed uitzicht te hebben, kapte het leger de bomen in de omgeving. Dit leverde ook meteen veel hout op. Met rook- of vuursignalen konden de soldaten in de wachttoren om versterking vragen. De Romeinen bouwden zowel houten als stenen wachttorens.

Wachttoren in aanbouw

Wachtdiensten
Met z'n vieren bewaakten de soldaten de wachttoren. Hun dienst kon enkele dagen duren, de soldaten moesten dus ook in de wachttoren slapen en hun eigen eten zorgen. Uit hun legerkamp hadden zij zelf voedsel meegenomen. Waarschijnlijk hebben zelf nog wat gevist of gejaagd.

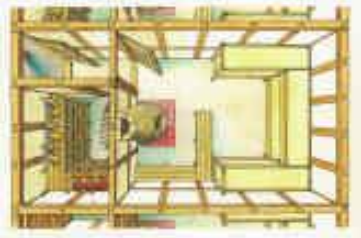
Barak van boven

Reconstructie wachttoren Valkenburg Zuid-Holland

De opbouw
Een wachttoren had twee of drie verdiepingen en was tussen de vijf en acht meter hoog. Om de wachttoren stond een omheining van houten palen en daaromheen lag weer een greppel.
Op de bovenste verdieping was het wachthuis met een balkon. Vanuit deze plek konden de soldaten de omgeving goed in de gaten houden. Op de verdieping eronder was het woon- en slaapvertrek van de soldaten. Bij veel wachttorens was beneden een plaats voor een open haard. Tussen de verdiepingen waren trappen.

Wachttoren

Opgraving principia Nijmegen

Bron 6 Indeling van een Romeins legerkamp

Castella
Elk Romeins fort had dezelfde plattegrond: een rechthoekig terrein met afgeronde hoeken. In het kamp legden de Romeinen langs loodrechte lijnen wegen en gebouwen aan. Een soldaat kon dus zelfs in een vreemd fort met z'n ogen dicht de weg vinden.

Het terrein
Een of meerdere v-vormige verdedigingsgrachten, ook wel spitsgrachten genoemd, vormden de buitenste verdedigingslinie van het castellum. Binnen de grachten lag een wal van hout en aarde of een stenen muur. Op deze wal of muur stonden wachttorens: in ieder geval op de vier hoeken en soms ook nog op regelmatige afstanden daartussen.
De castella lagen meestal met de voorkant naar de Rijn en dus naar de vijand gekeerd. De meeste forten hadden vier ingangen. In het midden van de voorzijde was de hoofdingang: de porta praetoria. Bovenop deze poort stond aan beide kanten een wachttoren. De drie andere kanten hadden vaak ook een toegangspoort.

Binnen het kamp
In het legerkamp liepen vanaf de poorten twee belangrijke straten die elkaar loodrecht in het centrum snijden: de via praetoria en de via principalis. Deze hoofdstraten verdeelden het kamp in vieren.
De via praetoria kwam uit op het hoofdkwartier, de principia. De principia vormde letterlijk en figuurlijk het hart van het kamp. Het was tegelijkertijd het bestuurlijke, administratieve en het religieuze centrum. Soldaten kregen er hun bevelen en vereerden er goden en de keizer.
Het principia-complex was rondom afgesloten. De vertrekken lagen rond een open binnenhof. Een belangrijke ruimte was de aedes: hierin stonden de vaandels van de eenheid opgesteld en werd het geld bewaard. Een deel van de vertrekken was versierd met wandschilderingen en had ook een vloerverwarmingssysteem (hypocaustum).

Andere gebouwen
De commandant leefde in een comfortabel huis, het praetorium. Ook de officieren hadden, in vergelijking met de soldaten, ruime en luxueuze onderkomens. De soldaten moesten met z'n achten in één barak bivakkeren.
De meeste legerkampen hadden een horreum. Een horreum is een graanopslagplaats. Soms waren er ook nog stallen voor de paarden, een ziekenhuisje en werkplaatsen. Vanwege het brandgevaar – voor warm water moest flink gestookt worden – lag het badhuis altijd buiten het castellum.

Bron 7 Noviomagus

Een van de legerkampen was Noviomagus, op de plek waar nu Nijmegen ligt. Het kamp bevatte zo'n vijf- tot zesduizend militairen, en in een tentenkamp buiten de muren waren nog eens 2500 man gelegerd. Tot 105 na Christus was er een legioen gelegerd om opstandige Bataven in de gaten te houden. Dit legioen heette *Legio X Gemina.*
De legionairs (soldaten) sjokten wat af in de omgeving van Nijmegen. Regelmatig liepen zij patrouilles. Tijdens zo'n tocht controleerden zij het gebied of er geen vijanden waren. Vaak liepen zij op één dag vijftien tot twintig kilometer. Hun uitrusting bestond dan uit werpspiesen, een bijl, een schop en voedsel. Als zij een lange tocht moesten maken, dan was de bepakking veel zwaarder. Ondanks de zware bepakking legden ze in oorlogstijd per dag soms wel 30 kilometer af. En dat op wandelschoenen die bestonden uit een stuk leer dat beslagen was met kromgeslagen spijkers, voor de grip.

Bron 8 Het castellum

Een castellum was vierkant van vorm. Het had een muur van aarde en hout. Daaromheen lag weer een gracht. Op de hoeken van de muur stonden wachttorens en er waren vier poorten. In het midden van het Castellum stond het hoofdgebouw. Daarnaast stond de woning van de commandant. De soldaten sliepen in langgerekte barakken dicht op elkaar. Verder waren er werkplaatsen en een veldhospitaal. Als de soldaten paarden hadden dan waren er ook paardenstallen. Er was geen kok voor de soldaten. Ze maakten in kleine groepen hun eten klaar.

Bron 9 Kaart van het Romeinse Rijk

Achtergrondinformatie voor de docent

Akkergrens
Het Latijnse woord limes betekent oorspronkelijk pad tussen twee akkers of akkergrens. Maar het is ook een aanduiding voor een heerbaan in veroverd gebied die militaire steunpunten met elkaar verbindt om troepen te kunnen verplaatsen.

De Neder-Germaanse Limes die in de Romeinse tijd langs de Rijn liep, was beide: zowel grens als heerbaan. Uit recent onderzoek blijkt echter, dat het hier in de eerste plaats ging om een belangrijke doorvoerroute.

De Rijn
De Romeinse historicus Tacitus schrijft het volgende:
'De Rijn is de grens van ons imperium, tot aan de Oceaan. Daar wonen de Frisii, met nederzettingen rondom grote en ondiepe wateren. Wij zijn zelfs de Noordelijke Oceaan opgevaren, waar volgens geruchten de Zuilen van Hercules zijn. Drusus Germanicus had de moed van een ware ontdekker. Hij ging tot de uiterste grenzen van de bewoonde wereld. Maar na hem heeft niemand meer geprobeerd om de geheimen van Hercules te ontfutselen.'

Verkeersader
Keizer Augustus en zijn opvolgers doen verschillende pogingen om vanaf deze Rijn-linie Germaanse stammen in het noorden te onderwerpen. Dit alles resulteert vanaf Augustus' regeringstijd in de aanleg van een lint van legerplaatsen langs de Rijn. Binnen de provincie Utrecht is het vroegste en grootste legerkamp Fectio, bij Bunnik-Vechten. In vergelijking met het grote legioenskamp is Nijmegen, dat ongeveer uit dezelfde tijd dateert, overigens maar een bescheiden fort.
Ook bij de voorbereidingen van de verovering van Brittannia (Engeland), onder de keizers Caligula (37-41) en Claudius (41-54), is de Rijn als doorvoerroute van belang. Het castellum Laurum (Woerden) dateert mogelijk nog uit de tijd van Caligula.

Rijksgrens
Onder keizer Claudius krijgt de Rijn-linie de status van rijksgrens. Deze grens scheidt de Romeinse provincie Germania Inferior (Neder-Germanië) van het vrije Germanië. De keizer legt zich erbij neer dat hij zijn rijk niet verder naar het noorden zal uitbreiden. In plaats daarvan laat hij de grens versterken, ter bescherming tegen aanvallen van Germaanse stammen. In Utrecht verrijzen in deze periode de legerkampen bij Utrecht (Traiectum) en Vleuten-De Meern.
Na de Bataafse Opstand in 69-70 komen er zeker nog twee castella bij Levefanum (Rijswijk) en, vlak buiten de huidige provinciegrens, Mannaricium (Maurik).

Infrastructuur
Het onderhouden van de Rijn als belangrijke doorvoerroute is voor de Romeinen geen sinecure: ze moeten een voortdurende strijd tegen het water leveren. Delen van de weg en de castella lijden onder de vele overstromingen van de zich steeds verleggende rivier, houten kadewerken brokkelen af en gebieden lopen onder water. Recente opgravingen tonen aan dat de infrastructuur van de Romeinse limes vanaf circa 90 in verschillende fasen ingrijpend is gerepareerd en versterkt. De weg langs de rivier is verhard en opgehoogd, beschoeiingen langs de rivieroever zijn vernieuwd, bruggen over onbegaanbaar terrein gebouwd, kortom: hier is sprake van serieus ingenieurswerk

Wachttorens
Daarnaast bouwen de soldaten van het Romeinse leger extra controleposten langs de Limes, van waaruit ze het verkeer op de Rijn in de gaten kunnen houden. Deze wachttorens vullen de ruimte tussen de legerkampen op. De torens liggen op zichtafstand tussen de castella, zodat de patrouillerende soldaten onderling signalen kunnen uitwisselen. Binnen de provincie Utrecht zijn recent resten van uitkijktorens gevonden, onder meer bij Vechten en Leidsche Rijn, maar mogelijk zijn bij Rhenen en Amerongen ook wachtposten geweest.

Meer met minder
Een volgende stap is het versterken van de houten forten. Eind tweede en begin derde eeuw beginnen grootscheepse verbouwingen in steen, zowel aan de castella als aan de tussenliggende wachtposten. Deze verbeteringen aan de infrastructuur en de communicatielijnen van de Limes bewijzen dat het de bedoeling van de Romeinen moet zijn geweest om de Rijn-grens gaandeweg met minder manschappen te controleren dan voorheen. Een groot deel van de troepen wordt al aan de limes onttrokken vanwege de Dacische Oorlogen in het Donaugebied (101-106). Ondanks de inspanningen betekende dit uiteindelijk de nekslag voor de rijksgrens: in de vierde eeuw krijgen Germaanse invallers steeds meer vat op het noordelijke grensgebied.

Bronnen

- https://www.canonvannederland.nl/nl/romeinselimes
- Publius Cornelius Tacitus, vertaald door Ron van Dopperen, in: Provincie Utrecht. Literaire reis langs het water, Stichting Achterland Zeist, 2000, p. 21